

К. В. Гусаров*

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУДУ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Постановка викладених у цій статті проблем та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями полягає у вдосконаленні судової системи України в частині касаційного оскарження судових рішень по цивільних справах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання зазначених питань і на які спирається автор, дозволяє зробити висновок, що розглядуваний правовий інститут став предметом поглибленого вивчення насамперед після запровадження у 2001 році в цивільне процесуальне законодавство нової за змістом касації. Поряд з цим за останні два роки, особливо після перебудови касаційної інстанції у цивільному судочинстві у 2007 році, в правовій літературі не стихають дискусії про те, який же суд має здійснювати перегляд в касаційному порядку судових рішень у цивільному процесі. Проблемами касаційного провадження займалися такі науковці як О. О. Борисова, Л. Є. Гузь, В. В. Комаров, П. І. Шевчук¹ та ін.

При стрімкому оновленні цивільного процесуального законодавства, протиріччях результатів правозастосовчої практики, у вітчизняній науці цивільного процесуального права поки немає єдиного доктринального дослідження, яке охоплювало б як теоретичне обґрунтування окремих інститутів касаційного провадження, так і практичні результати цього виду цивільно-процесуальної діяльності. Тому *завданням даної статті* є аналіз законодавства про судоустрій України та окремих європейських країн, практики Європейського суду з прав людини, вітчизняного цивільного процесуального законодавства та наукових літературних джерел щодо визначення функціональної компетенції та місця суду касаційної інстанції по перегляду судових рішень з цивільних справ у системі судоустрою України.

Касаційною інстанцією у цивільних справах в системі судоустрою України є суд, визначений Законом України “Про судоустрій України”² як суд касаційної інстанції у цих справах. Відповідно до ст. 323 ЦПК України³, суди касаційної інстанції, на відміну від ЦПК 1963 р., визначаються Законом України “Про судоустрій”, а не Цивільним процесуальним кодексом. Пп. 9 п. 3 розділу VII Закону “Про судоустрій України” було встановлено, що до законодавчого визначення суду, який буде здійснювати повноваження касаційної інстанції у цивільних справах, його утворення і початку діяльності, перегляд цих справ у касаційному порядку здійснює Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України.

Відповідно до ч. 1 Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій України” щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ”, цивільні справи за касаційними скаргами на судові рішення і касаційні скарги, не розглянуті Верховним Судом України до 1 січня 2007 року, в тому числі за якими Верховним Судом України витребувано справи, передаються для розгляду і вирішення відповідно до глави 2 розділу V ЦПК до колегії суддів відповідних апеляційних судів, склад яких формується президіями цих судів. Апеляційним судам при здійсненні відповідно до цього Закону функції касаційної інстанції підсудні цивільні справи після їх перегляду в апеляційному порядку⁴.

© Гусаров К. В., 2008

* докторант Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (м. Харків), кандидат юридичних наук, доцент

¹ Борисова Е. А. Проверка судебных актов по гражданским делам. — М.: «Издательский Дом «Городец», 2005. — 304 с.; Гузь Л. Е. Апелляционное и кассационное производство. Теория, проблемы и практика применения судами первой, апелляционной и кассационной инстанций. — Изд. 1-е. — Х.: Медиа гр. «Харьков юридический», 2003. — 248 с.; Комаров В. В. Актуальные проблемы реформы гражданского процессуального и арбитражного процессуального законодательства Украины // СНГ: реформа гражданского процессуального права: Матер. Междунар. конф. / Под общ. ред. М. М. Богуславского и А. Трунка. — М.: Городец-издат, 2002. — С. 74-107; Шевчук П. І. Апеляційне та касаційне оскарження судових рішень: Наук.-практ. коментар. — К.: МАУП, 2002. — 96 с.

² ВВР. — 2002. — № 27-28. — Ст. 180.

³ ВВР. — 2004. — № 40-41, 42. — Ст. 492

⁴ ВВР. — 2007. — № 16. — Ст. 220.

Чимало заперечень поєднання апеляції і касації викликає з погляду незалежності суддів. А утворення в апеляційному суді касаційної палати саме і передбачає нерівність, оскільки судді касаційної палати будуть мати більше повноважень і можливість скасовувати рішення суддів апеляційного суду. В цілому, поєднання на одному рівні двох інстанцій та створення в апеляційних судах касаційних палат викликає багато заперечень⁵. Інша точка зору зводиться до того, що передача функцій касаційного суду відповідним колегіям апеляційних судів дає змогу прискорити розгляд справ у кілька разів внаслідок надмірної завантаженості Верховного Суду України⁶.

Згідно з розд. III Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів⁷, виконувати функції судів касаційної інстанції повинні вищі спеціалізовані суди. Такий підхід зумовить необхідність утворення в системі загальних судів Вищого цивільного суду (як касаційної інстанції для справ цивільної юрисдикції). У разі ж виявлення різного застосування норм права судами окремих спеціалізованих юрисдикцій та в інших виняткових випадках, визначених законом, правосудність судових рішень має забезпечувати найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції — Верховний Суд України.

У літературі такі пропозиції сприймаються неоднозначно⁸. Згідно з висновками Головного науково-експертного управління Апарату Верховного Суду України, вказані положення в багатьох випадках не відповідають Конституції України. Так, утворення Вищого цивільного суду суперечить положенням ст. ст. 125, 127, 131 Конституції України⁹. Чотирирівнева система судів, як вважають деякі юристи, може привести лише до того, що ускладнить процес та затягне розгляд справ. А Верховний Суд України в такому випадку не буде мати можливості виконувати свої функції по узагальненню практики в силу відсутності самої практики¹⁰. Аналогічної думки дотримується С. Міщенко, котрий зазначає, що утворення чотирьохпалаткової судової системи з запровадженням повної спеціалізації несприйнятливо для України¹¹.

Зміни до Закону України “Про судоустрій України” щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ навряд чи можна вважати конституційними, оскільки функції суду касаційної інстанції передані до апеляційних судів, що суперечить вимогам ч. 2 ст. 125 Конституції України про те, що найвищим судовим органом у системі судів цивільної юрисдикції є Верховний Суд України. А найвищою судовою інстанцією є суд касаційної інстанції згідно із п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України. Попередньою резолюцією Res DH (2006) 1, прийнятою Комітетом Міністрів Європи 8 лютого 2006 року на 955-й зустрічі Заступників Міністрів висловлюється турбуванням тією обставиною, що на регіональному рівні часто один і той же суд діє як дві інстанції по одній справі¹².

У зв'язку з цим уявляються цілком логічними міркування М. Сірого про те, що пропозиції відносно формування чотирирівневої судової системи перш за все для загальних судів не відповідає співвідношенню трьох основних функцій правосуддя (розгляд по суті, апеляція та касація), практиці європейських та інших демократичних унітарних держав та є кроком до явного погіршення умов для доступу до правосуддя. Методологічно невірним є й “роздріблення” касаційної інстанції судів загальної юрисдикції на три інстанції шляхом утворення окремо Вищого цивільного суду крім Верховного Суду України. Згідно із світовою практикою, касаційна функція у загальних судах повинна концентруватись в одній найвищій інстанції¹³.

⁵ Макаренко Г. Апеляція і касація: чи доцільне поєднання? // Юридичний вісник України. — 2003. — 5-11 липня. — № 27. — С. 4.

⁶ Макарова О. Який суд здійснюватиме повноваження касаційної інстанції? // Юридичний вісник України. — 2005. — 10-16 грудня. — № 49. — С. 4.

⁷ Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10.05.2006 р. // Урядовий кур'єр. — 2006. — 24 травня. — № 95. — С. 6-13.

⁸ Півненко В., Павловська Л. Про причини невдач судово-правової реформи в Україні // Вісник прокуратури. — 2007. — № 10. — С. 119-123.

⁹ Хандурин Н. Судебный строй Украины. Вариации ... // Юридическая практика. — 2007. — № 11 (481). — С. 1, 26.

¹⁰ Гончар И., Гвоздецкий А. Глас вопиющего судьи // Юридическая практика, — 2006. — № 20 (438). — С. 1, 11; Гвоздецкий А. «Конституционный поход» судей // Юридическая практика. — 2007. — № 5 (475). — С. 1, 7.

¹¹ Гончар И. Судьи оценивают перспективы // Юридическая практика, — 2007. — № 5 (475). — С. 4.

¹² Предварительная Резолюция ResDH (2006) 1 «О нарушении принципа правовой определенности процедурой пересмотра дел в порядке надзора в гражданском судопроизводстве в Российской Федерации — принятые общие меры и остающиеся вопросы в свете Постановлений Европейского суда по правам человека по делу Рябых (24 июля 2003 г.) и делу Волкова (5 апреля 2005 г.) (принята Комитетом Министров 8 февраля 2006 на 955-ой встрече Заместителей Министров Комитет Министров, на основании параграфа 2 Статьи 46 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://forum.klerk.ru/showthread.php?t=76149>.

¹³ Сирый Н. Такая судебная система нам не нужна // Юридическая практика. — 2007. — № 11 (481). — С. 26.

Не зважаючи до зміни у інстанційну судову систему України у 2001 році, ЦПК України не розв'язує проблем моделі касаційного провадження в контексті обґрунтування її теоретичних засад та відповідності європейським стандартам. На наш погляд, визначальним для вирішення проблеми моделі касації виходячи з конституційних норм є те, що Верховний Суд України є найвищим судовим органом. Він має бути таким за тієї умови, що повинен виконувати функції суду касаційної інстанції. Тому, виходячи з вказаних положень Конституції України, уявляються неконституційними пропозиції щодо створення касаційного цивільного та касаційного кримінального суду.

Раніше автор даної роботи дотримувався тієї точки зору, що система судів касаційної інстанції в цивільному судочинстві повинна існувати на міжобласному рівні. Верховний Суд України, як вбачалося, мав переглядати судові рішення лише у зв'язку з винятковими обставинами¹⁴. Однак з урахуванням викладених у цій статті аргументів вказана позиція була скорегована на користь доцільності здійснення функцій касаційної інстанції Верховним Судом України.

Визначення касаційного суду і касаційної процедури природно пов'язане з інстанційністю судової системи, яка, в свою чергу, залежить від державного територіального устрою. Виходячи з цього, і, зокрема, з того, що Україна є унітарною, а не федеративною державою, касаційні функції має виконувати третя ланка судової системи, якою є Верховний Суд України. За правилами ЦПК Російської Федерації існує поряд із апеляційною та касаційною інстанцією суд наглядової інстанції, невдаість збереження якого справедливо відмічається Т. Є. Абовою¹⁵. Функціонування наглядової інстанції у системі судоустрою також підлягає критиці з боку Європейського Суду з прав людини. Але в літературі необхідність існування в російському судоустрої наглядової інстанції над касаційною обґрунтовується тим, що організаційна структура касаційних судів, яка складається з багатьох федеральних округів, не дозволяє формувати загальнодержавну політику одноманітного застосування та тлумачення законодавства¹⁶. Іншої точки зору дотримується О. М. Губін, який, навпаки, відмічає підвищену роль саме касаційних судів в процесі розробки єдиної судової практики. Свою позицію вказаний автор аргументує насамперед тим, що підставою для зміни чи скасування судових актів, які оскаржуються в наглядовому порядку, є порушення єдності у тлумаченні та застосуванні судами діючого законодавства. Наглядову скаргу тепер слід обґрунтовувати не стільки посиланнями на порушення (неправильне застосування) законів та інших нормативних актів, скільки вказівкою на порушення того тлумачення норм, котре опрацьовано судами. Касаційний суд перший із вищестоящих судів стикається з необхідністю розробки єдиних підходів тлумачення норм права та їх застосування в умовах постійного оновлення діючого законодавства¹⁷.

В унітарних країнах Європи, як і в Україні, існує трьохрівнева система судоустрою. Виходячи з викладеного, важко погодитись з думкою К. Ткаченко про те, що Верховний Суд України не є більше "повноцінною" касаційною інстанцією, а здійснює лише вузькі наглядові функції, котрих недостатньо для захисту прав та інтересів громадян¹⁸. У той же час таке процесуальне становище найвищого судового органу держави може стати можливим у випадку введення в дію деяких законодавчих актів. Так, 3 квітня 2007 р. Верховна Рада України прийняла у першому читанні за основу проекти законів України "Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій України" № 2834 та "Про внесення змін до Закону України "Про статус суддів" № 2835, які внесені 27 грудня 2006 р. Президентом України як невідкладні¹⁹.

Неврахування цього може призвести до порушення інституційних та процесуальних засад функціонування правосуддя, дисбаланс у забезпеченні судового захисту прав, єдності судової практики через відповідні процедури судочинства.

¹⁴ Гусаров К. В. Деякі проблеми касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. — Вип. 87. — С. 38-46.

¹⁵ Абова Т. Е. Арбитражный суд в судебной системе России // Государство и право. — 2000. — № 9. — С. 12-13.

¹⁶ Осетинский А. И. Сравнительная характеристика организационно-правовых засад діяльності арбитражного суду касаційної інстанції в Російській Федерації та господарського суду касаційної інстанції в Україні // Вісник господарського судочинства. — 2004. — № 3. — С. 206.

¹⁷ Губин А. М. Кассация в судебно-арбитражном процессе: основные направления реформирования. — М.: ОАО «Городец», 2005. — С. 112-133.

¹⁸ Ткаченко Е. ВСУ или европейская кассация // Юридическая практика. — 2007. — № 29 (499). — С. 1, 16, 17.

¹⁹ Гончар И. Первый шаг к новой системе судов // Юридическая практика. — 2007. — № 15 (485). — С. 3.

Відповідно до п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції, в Україні гарантується забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом. Ця норма потребує відповідних інтерпретацій у національному процесуальному законодавстві, виходячи з конституційних вимог обов'язковості судового рішення, що набрало законної сили, його остаточності, принципу правової визначеності, що витікає з Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод і Рішень Європейського Суду з прав людини.

Вирішуючи зазначене питання, слід виходити з того, що касаційний перегляд є екстраординарним і може бути використаний:

1) за умов додержання принципу інстанційності розглядати цивільну справу з винесенням остаточного рішення;

2) щодо особливих підстав перегляду, які визначають доступність касаційної скарги, а також наявність обставин для перегляду, безпосередньо пов'язаних з функцією касаційного суду щодо забезпечення захисту публічних чи приватних інтересів.

Такий методологічний підхід, який заснований на міжнародних та конституційних нормах, передбачає законодавче регулювання підстав захисту інтересів заінтересованих осіб, що може забезпечити лише Верховний Суд України. Зазначені підходи природно вимагають визнання остаточних мотивів допустимості касаційної скарги з точки зору компетенційних повноважень Верховного Суду України, а також відповідних підстав для прийняття рішення по справі.

Практика національних європейських законодавств демонструє різні підходи до вирішення цього питання. Мова іде про фільтри доступу до касації. Як правило, таким фільтром може бути обмеження ціни позову. Підставами допуску скарги до виключного (ревізійного) перегляду за правилами § 543 ЦПК Німеччини є:

1) спір повинен мати принципове значення або

2) рішення ревізійного суду необхідно для вдосконалення права чи забезпечення єдиного застосування законодавчих норм на відправлення правосуддя.

У випадку, якщо апеляційний суд відмовив у допуску ревізії, то така відмова може бути оскаржена до ревізійного суду. Якщо скарга на відмову у допуску ревізії задовольняється, то процес продовжується як ревізійний. В цьому випадку подача скарги на відмову апеляційного суду у допуску ревізії вважається подача ревізійної скарги (§ 544 ЦПК).

Згідно із § 502 ЦПК Австрії, ревізія допустима лише в тому випадку, коли рішення суду залежить від з'ясування юридичного питання стосовно матеріального чи процесуального права, що має важливе значення для зберігання правової єдності, правової безпеки та правового розвитку. Відповідно до практики Верховного Суду Австрії, юридичне питання має "важливе значення" і тоді, коли мова іде про конкретизацію невизначеного правового поняття або коли предметом спору є основні положення процесуального права.

У Франції з метою підвищення ефективності діяльності Касаційного суду були прийняті різні заходи, серед яких при кожній палаті законом від 3 січня 1979 року були створені спеціальні судові склади в кількості не менш трьох суддів. До їх обов'язків входить повертати заявникам "вочевидь несприйнятливі та необґрунтовані" скарги. З 1981 р. ці склади також наділені повноваженнями виносити касаційні постанови поряд з нормальним (звичайним) складом касаційного суду.

Вказані процесуальні "фільтри" можуть бути доцільними з точки зору ефективності законодавства, але все ж таки можливість касаційного перегляду, виходячи із статусу Верховного Суду України, не завжди достатня для обмеження касації. При допуску до касації можуть бути враховані дискреційні повноваження Верховного Суду України з точки зору значущості даної справи для забезпечення єдності судової практики через призму судової процедури. Остання проблема є найскладнішою з точки зору доктринальних пропозицій і застосування зазначених повноважень касаційного суду. На наш погляд, вирішення цього питання може ґрунтуватись на практиці Європейського Суду з прав людини. В той же час, як вважаємо, ЦПК України повинно закріпити також систему "фільтрів" та допуску скарги до провадження. Важко, однак, погодитись з можливістю обмеження касаційного оскарження, виходячи з ціни позову. На нашу думку, реалізація у національному законодавстві України такого положення буде сприяти позбавленню

заінтересованих осіб права оскарження судових актів, що суперечить ст. 13 ЦПК України, ст.ст. 55, 124, п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України. Поряд з цим, оскарження рішень по так званих “малих позовах” може зовсім не стосуватись ціни позову, оскільки предметом оскарження може бути і мотивувальна частина судового рішення. Інакше кажучи, оскарження судового рішення з приводу неузгодження особи, що подала скаргу, з встановленими у судовому рішенні обставинами, які можуть стати в подальшому фактами, що не підлягають доказуванню по іншій цивільній справі, повинно бути гарантовано та не обмежуватись ціною позову. В підтвердження цієї тези слід зазначити, що, на відміну від правил ЦПК 1963 р., ч. 3 ст. 61 ЦПК України закріплює правило про те, що до підстав звільнення від доказування відносяться обставини, встановлені судовим рішенням по цивільній, господарській чи адміністративній справі, в котрій брали участь ті самі особи або особа, по відношенню до якої встановлені ці обставини.

З точки зору права на справедливий судовий розгляд стосовно цивільного судочинства, певне значення кваліфікаційного критерію як належного судочинства мають процедури касаційного суду і склад останнього при вирішенні тих чи інших підстав, оскільки, виходячи з нормативного закріплення касаційного перегляду, національне законодавство повинно відповідати ст. 6 Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод.

У зв'язку з викладеним автор підтримує думку більшості суддів Верховного Суду України²⁰ про те, що судова система повинна складатись із судів першої інстанції, апеляційних судів та Верховного Суду України як суду касаційної інстанції. Причому розгляд більшості справ повинен закінчуватись в апеляційній інстанції та лише в деяких випадках — у Верховному Суді України. Мета забезпечення розвитку права та єдності судової практики обумовлює з свого боку централізацію касації та утворення на території держави лише одного суду касаційної інстанції²¹.

Характеризуючи можливі варіанти розвитку судової системи, можна визнати логічною думку О. Богаченка-Мишевського про те, що, за думкою Конституційного Суду України у справі № 20-рп/2003, система судів загальної юрисдикції визначена Конституцією України. В такому випадку утворення Вищого кримінального та Вищого цивільного судів також можна вважати таким, що не відповідає Конституції, оскільки ст. 125 Основного Закону визначає: вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди. Вищі судові органи пропонується утворити, але самих спеціалізованих судів немає. Ані кримінальних, ані цивільних. Є загальні суди²².

Вважаємо, що викладені пропозиції стосовно вдосконалення вітчизняної системи судоустрою відносно касаційного провадження у цивільних справах будуть спрямовані на подальше реформування цивільного процесуального законодавства в бік посилення гарантій оскарження неправосудних судових рішень.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного процесу
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого
(протокол № 7 від 7 березня 2008 року)*

²⁰ Гвоздецкий А. Обещания и техника их исполнения // Юридическая практика. — 2006. — № 43 (461). — С. 7.

²¹ Хрусталь В. Кассация в гражданском судопроизводстве: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. — Тбилиси: Тбилисский гос. ун-т им. Иванэ Джавахишвили, 2004. — С. 8.

²² Богаченко-Мишевский А. Как обеспечить право на кассацию? // Юридическая практика. — 2006. — № 3 (421). — С. 7.